

УДК 811.161.2'282:551.59
DOI 10.35433/philology.3 (98).2022.116-125

НОМІНАЦІЯ АТМОСФЕРНИХ ОПАДІВ, ПРОЦЕСІВ ТА ПОНЯТЬ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ЗАМЕРЗАННЯМ ВОДИ

Ю. К. Каліщук (Онищенко)*

На матеріалі східностепових говірок сіл Гусарка, Більманка Запорізької області та села Темрюк Донецької області досліджено назви атмосферних опадів, що виникають у результаті замерзання води.

Описано найменування на позначення перших опадів снігу восени, занесеної снігом дороги, лапатою снігу, сніжної зими, назви глибокого, пухкого розсипчастого снігу, завірюхи, хуртовинного дня, снігопаду без вітру, намету, гірки снігу, сніжинки, ожеледиці, шару снігу на корі дерев, великої крижини, бурульки, льоду, замерзлої води, інію, мілкого граду, явища ковзання (катання) на льоду, намерзання снігу та ін. Завдяки коментарям місцевих жителів виявлено коло репрезентантів, пов'язаних із водою у твердому стані, з'ясовано специфіку деяких назв та різновидів певних явищ тощо.

У складі окресленої тематичної групи лексики виявлено загальноживані лексеми або їхні фонетичні, словотвірні, морфологічні варіанти: бу'рул'ка, за'мет, куч'у'гура, оже'ледиц'а, плис'ти, ч'а'лапати та ін.; запозичення з контактних мов: су'п'олка (і фонетичний варіант су'п'елка), со'сул'ка (і фонетичний варіант со'сул'ка), суг'роб, м'іт'ел', конструкції за'м'орзлі 'вокна, нар'ісу'вала зі'ма та ін. Засвідчені номінації здебільшого одно- та двокомпонентні, рідше – описові конструкції.

Щодо назв, які мають відповідники в інших діалектах, виявлено паралелі з тотожним (метіль 'хуртовина', валити 'сніжити', перем'от 'перемет', л'од 'лід' та ін.) і відмінним (сур'овий 'сирій, не зварений', 'вогкий', 'суворий, вимогливий до себе й до інших', перем'ет 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії', рісувати 'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' та ін.) значеннями.

Ключові слова: діалект, атмосферні опади, українські східностепові говірки, сема, маніфестант, замерзла вода.

* аспірантка кафедри історії та культури української мови
(Волинський національний університет імені Лесі Українки),
gulia.onischenko@ukr.net
ORCID: 0000-0001-7212-2638

NOMINATION OF ATMOSPHERIC PRECIPITATION, PROCESSES AND CONCEPTS RELATED TO WATER FREEZING

Kalishchuk (Onyshchenko) Y. K.

Names of atmospheric precipitation resulting from water freezing were studied on the examples of eastern steppe dialects of the villages: Husarka, Bilmanka of the Zaporizhzhia region and the village of Temryuk of the Donetsk region.

The article describes names for the first fall of snow in autumn, a snow-covered road, shovelful snow, snowy winter, names of deep, loose snow, blizzard, snowfall without wind, tent, snow slide, snowflakes, icicles, a layer of snow on tree bark large icicles, icicles, ice, frozen water, frost, small hail, the phenomenon of sliding (skating) on ice, freezing of snow, etc. The comments of residents contribute to a circle of representatives associated with water in the solid state. The study clarifies the specifics of some names and varieties of certain phenomena, etc.

Commonly used lexemes or their phonetic, word-forming, morphological variants were found in the thematic vocabulary group: bu'rulka, za'met, kuchu'hura, ozhey'ledytsa, plys'ty, cha'lapaty, etc.; borrowings from contact languages: su'polka (phonetical variant – su'pelka), so'sulka (phonetical variant – so'a'sulka), suh'rob, mi'tel, constructions za'morzli 'vokna, narisu'vala zi'ma, etc. Certified nominations are mostly one- and two-component, less often descriptive constructions.

Concerning the names that have counterparts in other dialects, parallels with the identical (metil 'khurtovyna', valyty 'snizhyty', peremót 'peremet', lod 'lid', etc.) and distinctive (suróvyi 'rau, uncooked', 'stern, demanding of oneself and others', peremét 'a fishing tackle with many hooks, which was set across the stream', draw 'make folds in a skirt, dress; corrugation', 'invent, suggest something to oneself', etc.) values have been found.

Keywords: dialect, atmospheric precipitation, Ukrainian eastern steppe dialects, seme, manifestant, frozen water.

Постановка наукової проблеми. Загальновідомо, що вода в природі існує в трьох основних станах: рідкому, твердому та у вигляді пари, хоча вчені виділяють понад 20 станів води, із яких 14 – вода у замерзломому стані. Та вода, що випадає з хмар на земну поверхню в рідкому чи твердому стані, і є атмосферними опадами. До твердого стану води в природі належить лід, який за однакової кристалічної структури має багато різноманітних форм: бурульки, що висять на дахах споруд, кірка льоду на водоймах, сніжна крупа тощо. Відповідно в діалектах існує чимало найменувань цих явищ, а отже, їх варто систематизувати й описати.

Говірки, обрані для аналізу, – нової формації. У другій половині XVIII ст. землі Приазов'я було включено до Російської імперії, одночасно розпочалось активне освоєння цієї території вихідцями з різних країв. 1807 р. мешканці Краснинського повіту Смоленської губернії обрали місце для поселення в Катеринославських степах, де було засновано чотири села: Гусарка, Більманка, Гайчур, Темрюк. Окрім

смоленських, тут оселялися тульські, орловські та могилівські селяни й ремісники, із-поміж перших була невелика кількість білорусів, поляків та євреїв. 1841 р. на землях Північного Приазов'я було дозволено оселитись і малоземельним українцям із Харківщини, Полтавщини, Чернігівщини, а також із західних губерній [21: 8, 11]. Усе це визначило колорит місцевих говірок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Метеоназви стали колом наукових зацікавлень і вітчизняних, і зарубіжних лінгвістів. Метеолексику українських говірок досліджували М. Гурін [6], О. Васянович [2–3], Н. Гаврилюк [4], О. Могила [11–13] та ін. Деякі лексико-семантичні групи метеономенів української та англійської мов студіювали Т. Мизин [10] та ін., англійської, німецької та інших європейських мов – Й. Гжега [22], А. Оберлін [24] та ін., польської – В. Купішевський [23] та ін.

Мета дослідження – опис номінацій атмосферних опадів та понять, пов'язаних із замерзанням води, на матеріалі східностепових говірок сіл

Гусарка, Більманка, Темрюк. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) зафіксувати відповідні репрезентанти та пов'язані з ними поняття; 2) з'ясувати функційну активність і структурно-семантичні особливості найменувань; 3) визначити лексико-семантичні паралелі в інших діалектах.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. В аналізованих говірках зафіксовано значну кількість номінацій атмосферних опадів, процесів та понять, пов'язаних із замерзанням води, із-поміж яких засвідчено найменування на позначення снігу, льоду, ожеледиці, бурульки, граду, інію та ін.

Поняття 'перші опади снігу восени' представлено словосполученням 'першій сніг' (н. пп. 1, 3), його фонетико-морфологічними варіантами 'первій сніг' (н. п. 1), 'первої сніг' (н. п. 3), 'первій сніг' (н. п. 2) та конструкцією *сн'ї'жок і'д'от'* (н. п. 2).

Говорячи про дію 'сніжити, густо падати, йти, заносити, зав'язати, почати сипати, покрити снігом', інформанти пригадують дієслова 'сипити' (і морфологічний варіант 'сипе – н. пп. 1, 3), 'валити' (і морфологічний варіант 'вале – н. пп. 1, 3), *патра'шит'* (н. п. 1), 'падайе' (н. п. 3), іменники *хурду'ла*, *м'їтел'* (н. п. 2), а також зазначають особливості випадання густого снігу: *їак'шо в'їн 'дуже н'лотний / то 'вале* (н. п. 3).

Лексема *валити* або її варіанти в інших діалектах реалізують таку семантику: західнополіське *валіти* – 'сукати мотузки з валу', 'падати, йти (про густий сніг і дощ)', 'викидати; подавати низький протяжний голос (про собаку)' [1: 1: 43], західноволинське *валете* – 'безладно або у великій кількості щось скидати куди-небудь', 'бити', 'йти навально, напролом', 'жертви (про худобу)' [8: 79], бойківське *валити* – 'валити', 'йти напролом' [14: 1: 81], східнословобожанське *валити* – 'сніжити' [5: 35], одеське *валіти* – 'косити у валки' [19: 34].

Лексема 'сипати' також має маніфестанти в інших говіркових групах: поліське *сіпатъ* – 'лити, наливати яку-

небудь рідину' [9: 193], гуцульське *сіпати(си)* – 'сипати(ся)', 'лити(ся), наповнювати рідиною', 'вилити з металу', 'падати, йти (про опади)' [7: 170], бойківське *сіпати* – 'сипати', 'лити', 'нести багато яєць (про курей лише під час Святвечора)' [14: 2: 214], нижньонадніпряньське *сіпат'* – 'розставляти, опускати в воду (про сітки)' [18: 4: 63], буковинське *сіпати* – 'лити' [17: 487].

Лексема 'падати' широко представлена в зіставлюваних діалектних континуумах із тотожною або відмінною семантикою: бойківське *падати* – 'падати' [14: 2: 33], лемківське *падат* – 'іде дощ' [15: 224], закарпатське *падати* – 'падати', 'йти (про дощ, сніг, град)' [16: 216].

Номен *м'їтел'* так само має паралелі в інших говірках, де реалізує схоже значення: поліське *метіль* – 'снігопад з вітром, завірюха' [9: 125], бойківське *мітіль* – 'метелиця' [14: 1: 441], буковинське *метіль* – 'метелиця' [17: 287], нижньонадніпряньське *метіль* – 'завірюха, метелиця' [18: 2: 281], одеське *метіль* – 'хуртовина' [19: 126].

Сему 'покриватися зверху (про сніг)' представлено тільки в одній із досліджуваних говірок безособовими дієсловами *за'сипало* (і словотвірним варіантом *при'сипало*), *накр'ило* (*с'н'его'ам*) (н. п. 3). У бойківському діалекті, наприклад, зафіксовано дієслово *кріти* 'крити' в загальному значенні, без згадки про атмосферні опади [14: 1: 389].

Окремого однокомпонентного іменникового найменування для вираження семи 'лапаний сніг' в окреслених говірках немає, натомість використовують атрибутивне словосполучення *ла'паний сніг* (н. пп. 1–3) (і варіант *ла'паний сніг* – н. п. 2). У західнополіському говорі засвідчено прикметник *лапаний* із відмінною семантикою: 'такий, що має велику ногу' [1: 1: 277].

Сніжну, з заносами зиму іменовано словосполученнями *с'н'єднайа з'їма* (н. п. 2), *сурова з'їма* (н. п. 3). Водночас один із місцевих мешканців розмежовує особливості в назвах зими зі снігом: *ка'да ма'роз / то з'їма суровайа* (н. п. 3), інший – описує явище сніжної зими, коли

багато снігу: *с'а'годн'а з'іма та'каїа / шо зам'ало їс'о кру'гом* (н. п. 2). У закарпатському діалекті виявлено прикметник *сніжа'ный* 'сніжний' [16: 336], у лемківському – лексему *сур'овий* 'сирий, не зварений', 'вогкий' [15: 296], у східнословобожанському – номен *сур'овий* 'суворий, вимогливий до себе й до інших' [5: 201].

Для називання занесеної снігом дороги респонденти послуговуються сполученнями *зан'ас'ло да'рогу, за'сипало с'н'егом* (н. п. 2), *ни'ма до'роги*, іменником *п'ер'ем'оти* та безособовими дієсловами *зам'ело, п'ер'ем'ело* (н. п. 3). У поліському континуумі засвідчено лексеми *перем'ет* 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії' [1: 2: 38], *перем'от* 'перемет' [9: 157].

Явище, коли багато снігу, глибокий сніг, великі замети снігу маніфестовано атрибутивними словосполученнями *ба'гато с'н'ега* (н. п. 2), *с'н'ежнаїа з'іма* (н. п. 3) та іменником *суг'роби* (н. п. 2). Номен *суг'роба* 'велика вибоїна' зафіксовано в нижньонаддніпряньських говірках [18: 4: 114].

Діалектоносії для називання завірюхи, сильного вітру із снігом; метелиці, хуртовини вживають лексеми *зав'ір'уха* (н. пп. 1, 3), *ме'телиця* (і фонетичні та словотвірні варіанти *м'іт'ел'їца* – н. п. 2, *м'іт'ел'*, *ми'т'іл'* – н. п. 3), *хур'делиця*, *сн'іго^ав'її*, *замет'іл'* (і варіанти *зам'іт'ел'*, *за'м'от* – н. п. 3), *'в'їхо'ла* (н. п. 1), *зам'ало* (і лексеми *за'м'єло* – н. п. 3), *м'а'т'ет'* (і фонетичний варіант *м'іт'от'*), *зан'ас'ло*, сполучення *с'н'егу 'по'їно* (н. п. 2), номени *'кур'ава* (і варіанти *'кур'а*, *'кур'іва*) (н. п. 3). Мешканці пригадують особливості завірюхи: *їак сухїї сн'ег / 'в'ет'ер / то зав'ір'уха / в нас /кажут' кур'іт' (кур'ет)* (н. п. 2), *'кур'ава / ка'да в'їйуга і'д'от // 'кур'а / 'кур'іва / к'рут'їц'а вс'о / о'но і'д'от / ла'май'т' вс'о // гавар'ат кара'л'ева пра'їехала* (н. п. 3).

Найменування *зав'ір'уха* та його варіанти в інших ареалах вживані з такими значеннями: західнополіське *завір'уха* – 'метелиця', 'назва танцю', 'заваруха (військові дії)' [1: 1: 162], західноволинське *завір'уха* – 'метелиця', 'вихор на голові' [8: 117], лемківське

завір'уха – 'завірюха, заметіль, хуртовина', 'бунт' [15: 94].

Лексема *ме'телиця* також має паралелі з різною семантикою: поліське *мет'елиця* – 'попелиця' [9: 78], гуцульське *мет'елиця* – 'снігопад з вітром' [7: 122], бойківське *мет'ел'уга* – 'метільниця', *мет'іл'ниц'а* (*мет'іл'ниц'а*, *міт'іл'ниц'а*) – 'метелиця', 'сварка', 'бійка' [14: 1: 438].

Номен *м'іт'ел'* має низку варіантів, які зафіксовано в інших діалектах: поліське *мет'іль* – 'снігопад з вітром, завірюха' [9: 125], бойківське *міт'іл'* (і варіанти *мит'іл'*, *м'ет'іл'*) – 'метелиця' [14: 1: 441], нижньонаддніпряньське *мет'іл'* – 'завірюха, метелиця' [18: 2: 281], буковинське *мет'іль* – 'метелиця' [17: 287].

Номінацію *замет'іл'* виявлено в різних варіантах із варіативністю значень: поліське *з'амит'* – 'метелиця' [1: 1: 171], *з'аметь* – 'хуртовина, метелиця' [9: 78], гуцульське *зам'іт* – 'дошки чи колоди, які закладають у пази двох стовпів, утворюючи стіну', *з'аміть* (*з'аміць*) – 'замет', 'заметіль' [7: 76, 77], бойківське *з'амет* – 'кучугура', 'замет', *замет'іл'* – 'метелиця', *з'аміт'* (*зам'іт*) – 'заметіль (метелиця)', 'сніжні замети' [14: 1: 276–277], лемківське *з'аміт* – 'замет, кучугура снігу' [15: 101], буковинське *замет'єля* – 'заметіль, хуртовина' [17: 136], нижньонаддніпряньське *замет'а* – 'замет' [18: 2: 53].

Відповідно до лексеми *зан'ас'ло* можна розглядати лемківське *зан'єсти* – 'доставити, принести що-небудь', 'засипати чимось сипким', 'записати щось у книги', 'тривати, відбуватися упродовж якогось терміну' [15: 101], східнословобожанське *занос* – 'завірюха, сніг з вітром' [5: 83].

У бойківському ареалі спостережено лексему *снігов'її* – 'метелиця' [14: 2: 233], у східнословобожанському виявлено номен *віхола* – 'висока людина' [5: 43].

Сему 'хуртовинний (про день)', зауважену лише в одній із досліджуваних говірок, реалізує прикметник *с'н'ежний* (н. п. 2).

Снігопад без вітру не представлено окремими найменуваннями, натомість мовці надають коментарі, у яких зазначають особливості снігу: *с'а'годн'ї 'в'єтру н'ї'ма / сн'ег і'д'ет' (і'д'от)*

'роїнен'ко / *ўс'о хара'шо* (н. п. 4), 'тихий сн'їжок *'падає* / *сн'єга'пад^m дуже р'ідко бу'ває* / 'ран'ше *'било кра'с'иво / ід'ош з'їмої і сн'єг та'кої 'вал'ім* (н. п. 3).

Намет, гірку снігу репрезентовано іменниками *су'роб* (н. пп. 1, 2), *за'мет* (н. п. 1), *куч'у'гура*, *пере'мет* (н. пп. 1, 3). Номінації *перем'єт* 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали попереk течії' [1: 2: 38], *перем'от* 'перемет' [9: 157] спостережено в поліському ареалі.

Маніфестантами семи 'пухкий, розсипчастий сніг' виступають словосполучення *ла'патий*, *сип'кий сн'їг* (н. п. 1), *'м'аж'к'їй, в'лажний, 'мокрій сн'єг* (н. п. 2), *су'хий* (і варіант *су'хої*) *сн'єг* – н. п. 2), *пух'кий* (і варіант *пух'к'їй*) *сн'єг* – н. п. 2). У західнополіському континуумі зафіксовано прикметник *лап'атий* 'такий, що має велику ногу' [1: 1: 277], у бойківському – лексему *сип'кий* 'пухкий' [14: 2: 214], у лемківському – номінацію *мяг'кий* (кї) 'м'який, поверхня якого від дотику прогинається; шовковистий, приємний на дотик', 'свіжий, нечерствий', 'приємний для слуху', 'поступливий, податливий, чуйний (про людину); несуворий (про клімат)' [15: 180], у східнословобожанському – репрезентант *в'лажний* 'вологий' [5: 43], у закарпатському – номени *в'лажний* 'сирий, вологий', *су'хий* 'сухий', 'худий' [16: 39, 346], у бойківському – прикметник *с'ухий* 'худий', 'хоробрий' [14: 2: 267].

Дію зі значенням 'брюхати, поволі, важко йти (зокрема по глибокому снігу)' репрезентовано дієсловами *плис'ти*, *ч'а'лапати*, *'л'їз'ти*, *в'гру'зати* (і словотвірним варіантом *за'гру'зати*) (н. п. 1). Діалектоносії пригадують часи, коли випадав дуже сильний сніг, через що неможливо було йти вулицею: *'л'єзла / паи'ла на сн'єгу / проби'ралас'а // йа дру'гої раз і ка'т'їлс'а / патаму шо пра'вал'ївалс'а / пр'їш'лос' ла'жиц'а і ка'т'їлс'а* (н. п. 3).

Лексема *плис'ти* в інших говірках репрезентована такими варіантами: західноволинське *плист'є* – 'рухатися по воді', 'йти повільно, стомлено, ледве пересуваючи ноги' [8: 186], бойківське *плисти* – 'плисти' [14: 2: 81],

закарпатське *плысти* – 'пливти, плисти' [16: 233]. Дієслово *ч'а'лапати* так само має маніфестанти в інших говірках: закарпатське *чал'япати* – 'чабулькати (ходити по болоту, мокрому снігу і под.)' [16: 412], буковинське *чал'япатиси* – 'бовтатися у воді' [17: 636]. У закарпатському ареалі виявлено лексему *пробир'атися* із семантикою 'проходити крізь (через) що-небудь', 'випогоджуватися, прояснятися' [16: 288].

Пригадуючи дію зі значенням 'рипіти, видавати рип під ногами (зокрема про сніг у морозну погоду)', носії говірок вживають лексеми *ри'є'пит'* (н. пп. 1, 3), *скри'є'пит'* (н. п. 1) (і варіант *скри'є'п'їт'* – н. п. 2), *тр'аш'ч'їт'* (н. п. 2) (і фонетичний варіант *тр'їш'ч'їт'* – н. п. 3), *хруст'їт'* (н. п. 3).

Лексему *ри'є'пит'* виявлено в інших говірках з відмінною семантикою: західноволинське *рип'їте* – 'верещати' [8: 208], буковинське *рип'їти* – 'плакати' [17: 455]. У лемківському діалекті засвідчено дієслово *хруст'їти* – 'хруснути, тріснути' [15: 330].

Поняття сніжинки, кристала снігу у вигляді зірочки маніфестовано лексемою *сн'їжинка* (н. п. 3) та сполученням слів *сн'єг 'падає* (н. п. 2).

Явище намерзання (про сніг, лід) в аналізованих говірках представлено однокомпонентними номінаціями *за'м'орзло* (н. п. 2) (і варіантом *нам'орзло* – н. п. 3), *ол'єд'є'н'є'н'їє* (н. п. 3).

Ожеледь, тонкий шар льоду на поверхні землі, на деревах і т. ін. після сирієї погоди або відлиги позначають іменниками *голо'л'од* (і фонетичним варіантом *го'ло'л'од* – н. пп. 1–3), *го'ло'л'од'ка* (н. п. 2), *оже'л'єдиц'а*, що властивий і сучасній українській літературній мові з тотожним значенням [20: 5: 646] (н. п. 1), *срако'пад^m* (і варіант *срако'пад^m* – н. п. 3) (інформанти вживають його винятково для надання негативної оцінки вказаному явищу), *сли'є'зо'та* (н. п. 3), який із тією самою семантикою функціонує в українській літературній мові [20: 9: 352].

Номен *голо'л'од* має паралелі в інших говірках із подібною семантикою: поліські *голой'од* – 'верхольод (льодове покриття на поверхні снігу після

відлиги)', *голол'одиця*'а (і варіанти *голол'одиця*, *голол'одниця*) – 'т. с.' [1: 1: 98], *голольодиця* (і варіант *голольодиця*) – 'голодошук (ожеледь, ожеледиця)' [9: 56], закарпатське *гололедиця*'а – 'поледиця (дуже слизька дорога взимку)' [16: 50], східнословобожанське *гололід* (і варіант *голольод*) – 'ожеледиця', *голольодиця* – 'гололід (голольод), (ожеледиця)' [5: 55].

Лексема *оже^лледиця*'а в інших говірках також має паралелі зі схожою семантикою: гуцульське *ожеліда* (і варіант *пожеліда*) – 'ожеледь' [7: 138], бойківське *ожелід'* – 'дощ із сніжною крупною' [14: 2: 16], лемківське *ожелід* – 'ожеледь' [15: 212], буковинське *ожеліда* (і варіанти *ожиліда*, *вожиліда*) – 'ожеледь' [17: 363], нижньонадніпрянське *ожеліда* – 'ожеледь' [18: 3: 46], одеське *ожеліда* – 'ожеледь' [19: 141].

Номінація *слизота* так само має декілька паралелей в порівнюваних говірках: західнополіське *слизота* (і варіант *слизота* 'ожеледиця') – 'шереш (лід на поверхні снігу після відлиги; лід, який появляється тільки на поверхні води (на річці, озері))' [1: 2: 155], західноволинське *слизота* – 'ожеледиця' [8: 222].

Для семи 'танути, перетворюватися на воду внаслідок дії тепла (про сніг, лід)' респонденти використовують сполучення слів: *розтаїє сніг*, 'тала вода' (н. п. 1), дієслова *растаїет'* (і варіанти *розтаїє*, *растаїют* – н. п. 3) (н. п. 2). Дієслова *танути* 'танути', 'грузнути (в болоті, снігу і под.)', 'гаснути (про вогнище, вогонь у плиті)', *таяти* 'танути (про сніг і под.)' зафіксовано в закарпатському діалекті [16: 349].

Окремого найменування снігу, який намерз на віконному склі, мовці не пригадують, лише в одній із досліджуваних говірок це явище позначено атрибутивним словосполученням *зам'орзлі 'вокна* (н. п. 2).

Для позначення намерзлих візерунків на вікні від морозу інформанти послуговуються конструкцією *нар'исувала з'їма* (н. п. 2). Один із мовців зазначає причини виникнення таких візерунків: *мо'роз^с р'исуйт у'зори на ст'ек'л'е* (н. п. 2). У буковинському

діалекті спостережено дієслово *рисувати* з відмінною семантикою: 'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' [17: 457–458].

Шар снігу на корі дерев, дахах будівель та ін. іменують словосполученням *наме'ло су'роби* (н. п. 2).

Дію зі значенням 'присипати снігом' маніфестовано дієсловами *при'сипала^о* (н. п. 2), *при'поро'шило* (н. пп. 2, 3) (і словотвірним варіантом *запоро'шило* – н. п. 3).

Лише в одній з аналізованих говірок виявлено лексему на позначення дії 'нанести, намести снігу': *нам'ало* (н. п. 2).

Сему 'застукати по вікнах, стінах (про сніг)' в аналізованих говірках реалізують дієслова *тарах'т'ит'*, *лапа'т'ит'* (н. п. 2). Номен *лопотіти* 'дуже швидко говорити', 'торохтіти' виявлено в гуцульському ареалі [7: 114], лексему *лопотати* 'лопкати (видавати звук "лоп!" при падінні в рідину)', 'говорити що-небудь незв'язно, окремими словами' – у закарпатському [16: 163].

Репрезентанти семи 'лід, замерзла вода' – номінації *па'л'ї*, *л'од* (і варіант *л'од^т* – н. пп. 2, 3), *голо'л'одка* (і фонетичний варіант *гала'л'одка*) (н. п. 1), *ко'ї'з'ел'* (н. п. 2). Носій однієї говірки пригадує особливості замерзлої води: *'с'одн'а вода зам'орзла / та'киї ко'ї'з'ел' / с'лиз'ко / аж^ш 'короч'ка зр'обилас'а* (н. п. 2).

Лексема *л'од* та її варіанти мають значну кількість паралельних назв в інших ареалах із тотожним або схожим значенням: бойківське *лід* – 'лід' [14: 1: 413], лемківське *люд* – 'лід, крига', *льоды* – 'морозиво' [15: 162, 165], буковинське *льода* – 'льоди (морозиво)' [17: 270], нижньонадніпрянське *л'од* – 'лід' [18: 2: 265], східнословобожанське *льод* – 'крига' [5: 122].

Зі значенням 'братися шматками (про лід на річці)' засвідчено дериват *за'шерхло* (н. п. 2) (і варіант *при'шерхло* – н. п. 3) та словосполучення *'воду при'хва'тило* (н. п. 3). Лексему *шёрхнути* 'починати замерзати' засвідчено в західнополіському говорі [1: 2: 262].

Велика крижина маніфестована атрибутивним словосполученням *зам'ерзла вода* (н. п. 2), конструкціями *л'од стаї*, *зам'орзло 'оз'еро* (н. п. 3).

На позначення бурульки, льодинки, що утворилася під час стікання води й має форму загостреної донизу палички, ужито лексеми *со'сул'ка* (і фонетичний варіант *со^а'сул'ка* – н. пп. 1, 3), *соп'ла*, *соп'лак* (н. п. 1), *су'п'олка* (і фонетичний варіант *су'п'елка* – н. п. 2), *бу'рул'ка* (і фонетичні варіанти *бо'рул'ка*, *бо^а'рул'ка*).

Окремі найменування спостережено в інших ареалах: у східнословобожанському – іменники *сосулька* ‘сопляк (бурулька)’, *сопляк* ‘бурулька’ [5: 196], у поліському – лексеми *сопел’* ‘слиз із носа’, ‘коціл (льодова бурулька)’, *сопл’а* ‘т. с.’, *сопл’ак* ‘сопель (слиз із носа)’, ‘підпарубок’, ‘коціл (льодова бурулька)’ [1: 2: 162], *соплие* (і варіант *суплие*) ‘соплі’ [9: 200], у лемківському – номен *сомпель* ‘льодяна бурулька, що звисає з даху’ [15: 286], у нижньонаддніпрянському – номінацію *сопечл’* ‘капляк (бурулька)’ [18: 4: 88].

Процес ковзання, катання на льоду маніфестовано номенами *прокаў'залас’*, *ка'тац'а* та сполученням слів *ід'ом пока'таймс'а на л'ду* (н. п. 2). Дієслово *катати* виявлено в східнословобожанському масиві з відмінним значенням: ‘вигладжувати круглі поковки’ [5: 93].

Стан, коли слизько, дуже гладко (звичайно від льоду), важко втриматися, встояти, представлено іменником *сли'зота* та атрибутивним словосполученням *сполош'на сли'зота* (н. п. 1), прислівником *с'л'із'коа* (н. п. 2) (і фонетичним варіантом *ск'л'із'коа* – н. п. 3). Інформант застерігає, щоб не виходили на вулицю за такої погоди: *ск'л'із'коа на ул'ице / не^і виха'д'іт'е^і* (н. п. 3). У лемківських говірках спостережено прикметник *слизький* (кї) ‘слизький’ [15: 283].

Поняття інею, тонкого шару кристалів льоду, що утворюється осіданням водяної пари з повітря на охолоджені предмети, реалізовано лексемами *'ін'ї* (н. пп. 1–3), *'ізмороз'* (н. п. 3). Носій однієї з досліджуваних говірок зазначає, що коли надворі іній, то погода зміниться: *'ін'ї / по^а'года / бу'їт' м'ї^е'н'ац'а* (н. п. 2). Іменник *єний* (і варіант *їний*) ‘іней’ виявлено в гуцульському говорі [7: 66], номен *їний* ‘іній’ – у закарпатському [16: 134],

номінацію *ізморось* ‘іній’ – у східнословобожанському [5: 88].

Мілкий град в одній із говірок реалізовано лексемою *кру'па* (н. п. 2); на позначення градобою, явища випадання граду, що веде до пошкодження посівів і т. ін., зафіксовано номінацію *град^т* (н. пп. 1–3). Респондент називає види граду за розміром: *с ку'р'ін:оїе / голу'б'ін:оїе йаїцо / гара'шиної йес'т'* (н. п. 2).

У бойківських говірках спостережено номінацію *кру'пи* ‘крупа’, ‘ікра’ [14: 1: 391], у лемківських – лексеми *кру'пы* ‘рідка молочна каша з непомічених ячмінних круп’, ‘ракова ікра’ [15: 151].

Сему ‘побити, звалити стебла рослин (про град)’ реалізовано дієсловом *па'б'їў* (і словотвірним варіантом *попо^а'б'їў*) (н. п. 2). Лексеми *біти* ‘точити дерево (про шашеля)’ засвідчено в поліському ареалі [9: 32], *бітиси* ‘виявляти статево охоту (про корів, кобил)’ – у гуцульському [7: 25], *біти* ‘бити’, ‘вдаряти’ – у бойківському [14: 2: 53], *біти* ‘товкти, забивати (про цвяхи)’, ‘рити’ – у лемківському [15: 28], *біти* ‘бити’ – у закарпатському [16: 24].

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у досліджуваних говірках спостережено чималу кількість назв на позначення атмосферних опадів, процесів і понять, пов'язаних із замерзанням води.

Найбільшу групу репрезентантів становлять однокомпонентні (*хурду'ла*, *зав'їруха*, *патра'шит'*, *'падає*, *за'сипало* (і варіант *при^е'сипало*), *зам'ало* (і лексема *за'м'їло*), *м'а'т'ет'* (і фонетичний варіант *м'ї'т'от'*), *зан'ас'ло*, *па'л'ї*, *л'од* (і варіант *л'од^т*), *голо'л'одка* (і фонетичний варіант *гала'л'одка*), *ко^а'ў'зел'* тощо) та двокомпонентні (*'першї сн'їг* (і варіанти *'первої сн'єг*, *'первиї сн'єг*), *сн'ї'жок ід'от'*, *ла'патїї сн'їг*, *с'н'єжнаїа з'їма*, *ба'гато с'н'єга* та ін.) номінації, значно рідше використовують описові конструкції (*ід'ом пока'таймс'а на л'ду* тощо).

У складі окресленої тематичної групи лексики виявлено загальноновживані лексеми: *бу'рул'ка*, *за'мет*, *куч'угура*, *оже^в'ледїц'а*, *плїс'ти*, *ч'а'лапати*,

сли'зота та ін.; варіанти загальноживаних лексем, зокрема фонетичні: 'первий сн'із, м'іт'ел', за'м'от, 'кур'іва та ін.; словотвірні: зам'іт'ел', попо'б'іў, при'сипало, загру'зати та ін.; морфологічні: 'сине, 'вале та ін.; запозичення з контактних мов: су'п'олка (су'п'елка), со'сул'ка (со^асул'ка), су'роб, конструкції за'м'орзлі вокна, нар'ісу'вала з'іма та ін.

Щодо назв, які мають відповідники в інших діалектах, виявлено паралелі з тотожним (метіль 'хуртовина', валити 'сніжити', перем'от 'перемет', л'од 'лід' та ін.) і відмінним (сур'овий 'сирий, не зварений', 'вогкий', 'суворий, вимогливий до себе й до інших', перем'ет 'рибальська снасть з багатьма гачками, яку встановлювали поперек течії', рісу'вати

'робити складки у спідниці, платті; гофре', 'домислювати, навіювати собі щось' та ін.) значеннями.

Перспективним видається дослідження інших тематичних груп лексики східностепових та суміжних говірок.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

н. п. – населений пункт

н. пп. – населені пункти

'т. с.' – те саме значення

СПИСОК ОБСТЕЖЕНИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ

1. с. Більманка Пологівського району Запорізької області;

2. с. Гусарка Пологівського району Запорізької області;

3. с. Темрюк Маріупольського району Донецької області.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аркушин Г. А. Словник західнополіських говірок: у 2 т. Луцьк: Вежа, 2000. Т. 1. 354 с.; Т. 2. 458 с.
2. Васянович О. Народна метеорологічна термінологія поліщуків (матеріали до "Словника традиційної нематеріальної культури Правобережного Полісся"). *Народознавчі зошити*. № 4 (154). 2020. С. 923–944.
3. Васянович О. Сучасні метеорологічні знання та вірування гуцулів. *Народна творчість та етнологія*: НАНУ, ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. № 6. 2013. С. 13–26.
4. Гаврилюк Н. Метеорологічна лексика в українській і китайській мовах: системний переклад. *Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського: Лінгвістичні науки*: зб. наук. праць. Одеса: Астропринт, 2020. № 31. С. 36–50.
5. Глуховцева К., Леснова В., Ніколаєнко І., Терновська Т., Ужченко В. Словник українських східнослов'янських говірок. Луганськ, 2002. 234 с.
6. Гурін М. Регіональні особливості метеорологічної лексики карпатських говірок Воловецького району Закарпатської області. *Східнослов'янська філологія: здобутки та перспективи*: зб. матеріалів II Всеукр. студ. наук. конф. Кривий Ріг, 2003. С. 219–222.
7. Гуцульські говірки: короткий словник / відп. ред. Я. Закревська. Львів, 1997. 232 с.
8. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок. *Українська діалектна лексика*: зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1987. С. 62–267.
9. Лисенко П. С. Словник поліських говорів. Київ: Наук. думка, 1974. 260 с.
10. Мизин Т. О. Вербалізація концепту weather / погода в англійській та українській мовних картинах світу. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2013. Вип. 2 (68). С. 115–118.
11. Могила О. А. Карпато-поліські лексико-семантичні паралелі (на матеріалі метеорологічної лексики). *Структура і розвиток українських говорів на сучасному етапі: XV Респ. діалектол. нарада*: тези доп. Житомир, 1983. С. 58–59.
12. Могила О. А. Метеорологическая лексика украинских говоров (лексико-семантическая, ареальная и генетическая характеристика): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1984. 22 с.
13. Могила О. А. Метеорологічна лексика Полісся і Карпат. *Семасіологія і словотвір*: зб. наук. праць. Київ: Наук. думка, 1989. С. 16–19.

14. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок. Київ: Наук. думка, 1984. Ч. 1. 495 с.; Ч. 2. 515 с.
15. Пиртей П. С. Короткий словник лемківських говірок / упоряд. Є. Д. Турчин. Івано-Франківськ: Сіверсія МВ, 2004. 364 с.
16. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району. Ужгород: Ліра, 2008. 480 с.
17. Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н. В. Гуйванюк. Чернівці: Рута, 2005. 688 с.
18. Словник говірок Нижньої Наддніпрянщини: у 4 т. / за ред. В. А. Чабаненка. Запоріжжя, 1992. Т. 1. 324 с.; Т. 2. 371 с.; Т. 3. 304 с.; Т. 4. 261 с.
19. Словник українських говорів Одещини / за ред. О. І. Бондаря. Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова, 2010. 232 с.
20. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наук. думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. 840 с.; Т. 9. 1978. 916 с.
21. Темрюк і темрючани: літопис села у світлинах і документах. *Фотоальбом*. Мелітополь: Вид. буд. Мелітопольської міської друкарні, 2018. 116 с.
22. Grzega J. Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. 2022. Vol. 120. Issue 2. P. 320–331.
23. Kupiszewski W. Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego. Wrocław, 1969. 168 s.
24. Oberlin A. Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. Vol. 33. 2020. P. 143–154.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Arkushyn, H. L. (2000). Slovyk zakhidnopoliskykh hovirok: u 2 t. [Western Polissya Subdialects Dictionary: 2 vol.]. Lutsk: Vezha, Vol. 1. 354 p.; Vol. 2. 458 p. [in Ukrainian].
2. Vasianovych, O. (2020). Narodna meteorolohichna terminolohiia polishchukiv (materialy do "Slovyka tradytsiinoi nematerialnoi kultury Pravoberezhnoho Polissia") [Folk meteorological terminology of Polishchuks (materials to "The dictionary of traditional intangible culture of the Right-bank Polissya")]. *Narodoznavchi zoshyty*. № 4 (154). P. 923–944. [in Ukrainian].
3. Vasianovych, O. (2013). Suchasni meteorolohichni znannia ta viruvannia hutsuliv [Current Hutsul Meteorological Knowledge and Beliefs]. *Narodna tvorhist ta etnolohiia*: NANU, IMFE im. M. T. Rylskoho. № 6. P. 13–26 [in Ukrainian].
4. Havryliuk, N. (2020). Meteorolohichna leksyka v ukrainskii i kytayskii movakh: systemnyi pereklad [Meteorological vocabulary in Ukrainian and Chinese languages: systematic translation]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: Lihvistychni nauky*: zb. nauk. prats. Odesa: Astroprynt. № 31. P. 36–50 [in Ukrainian].
5. Hlukhovtseva, K., Liesnova, V., Nikolaienko, I., Ternovska, T., Uzhchenko V. (2002). Slovyk ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirok [Dictionary of Ukrainian East Slobodan sayings]. Luhansk. 234 s. [in Ukrainian].
6. Hurin, M. (2003). Rehionalni osoblyvosti meteorolohichnoi leksyky karpatskykh hovirok Volovetskoho raionu Zakarpatskoi oblasti [Regional features of the meteorological vocabulary of the Carpathian dialects of the Volovetsky district of the Transcarpathian region]. *Skhidnoslov'ianska filolohiia: zdobutky ta perspektvy*: zb. materialiv II Vseukr. stud. nauk. konf. Kryvyi Rih, P. 219–222 [in Ukrainian].
7. Hutsulski hovirky: korotkyi slovyk (1997). [Hutsul idioms: a short dictionary] / ed. by Ya. Zakrevska. Lviv. 232 s. [in Ukrainian].
8. Korzoniuk, M. M. (1987). Materialy do slovyka zakhidnovolynskykh hovirok [Materials for the dictionary of Western Volyn dialects]. *Ukrainska dialektna leksyka*: zb. nauk. prats. Kyiv: Nauk. dumka. P. 62–267 [in Ukrainian].

9. Lysenko, P. S. (1974). *Slovník poliských hovorů* [Dictionary of Polissya subdialects]. Kyiv: Nauk. dumka. 260 s. [in Ukrainian].
10. Myzyn, T. O. (2013). Verbalizatsiia kontseptu weather / pohoda v anhliiskii ta ukrainskii movnykh kartynakh svitu [Verbalization of the Concept Weather in English and Ukrainian Language Pictures of the World]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka*. Vyp. 2 (68). P. 115–118 [in Ukrainian].
11. Mohyla, O. A. (1983). Karpato-poliski leksyko-semantychni paraleli (na materialy meteorolohichnoi leksyky) [Carpatho-Polish lexical-semantic parallels (on the material of meteorological vocabulary)]. *Struktura i rozvytok ukrainskykh hovoriv na suchasnomu etapi: XV Resp. dialektol. narada: tezy dop. Zhytomyr*. P. 58–59 [in Ukrainian].
12. Mohyla, O. A. (1984). Meteorolohicheskaia leksika ukrainskikh hovorov (leksiko-semanticheskaia, arealnaia y heneticheskaia kharakteristika) [Meteorological vocabulary of Ukrainian dialects (lexico-semantic, areal and genetic characteristics)]. PhD Thesis Abstract. Kiev. 22 p. [in Russian].
13. Mohyla, O. A. (1989). Meteorolohichna leksyka Polissia i Karpat [Meteorological vocabulary of Polissia and the Carpathians]. *Semasiolohiia i slovotvir: zb. nauk. prats*. Kyiv: Nauk. dumka. P. 16–19 [in Ukrainian].
14. Onyshkevych, M. Y. (1984). *Slovník boikivských hovůrok* [Dictionary of Boyki subdialects]. Kyiv: Nauk. dumka. Part 1. 495 p.; Part 2. 515 p. [in Ukrainian].
15. Pyrtei, P. S. (2004). *Korotkyi slovník lemківських говірок* [A short dictionary of Lemki subdialects] / arranged by Ye. D. Turchyn. Ivano-Frankivsk: Siversiia MV. 364 p. [in Ukrainian].
16. Sabadosh, I. V. (2008). *Slovník zakarpatskoi hovirky sela Sokyrnytsia Khustskoho raionu* [Dictionary of Transcarpathian speech of the village of Sokyrnytsia, Khust district]. Uzhhorod: Lira. 480 p. [in Ukrainian].
17. *Slovník bukovynských hovůrok* (2005). [Dictionary of Bukovinian idioms] / ed. by N. V. Huivaniuk. Chernivtsi: Ruta. 688 p. [in Ukrainian].
18. *Slovník hovůrok Nyzhnoi Naddniproianshchyny: u 4 t.* (1992). [Dictionary of subdialects of the Lower Dnipro region: 4 vol.] / ed. by V. A. Chabanenko. Zaporizhzhia. Vol. 1. 324 p.; Vol. 2. 371 p.; Vol. 3. 304 p.; Vol. 4. 261 p. [in Ukrainian].
19. *Slovník ukrainskykh hovoriv Odeshchyny* (2010). [Dictionary of Ukrainian subdialects of Odesa] / ed. by O. I. Bondar. Odesa: ONU imeni I. I. Mechnykova. 232 p. [in Ukrainian].
20. *Slovník ukrainskoi movy: v 11 t.* (1978). [Dictionary of Ukrainian Language: 11 vol.] (1970–1980). Kyiv: Nauk. dumka. Vol. 5. 1974. 840 p.; Vol. 9. 916 p. [in Ukrainian].
21. *Temriuk i temriuchany: litopys sela u svitlynakh i dokumentakh.* (2018). *Fotoalbum* [Temriuk and the people of Temriuk: the chronicle of the village in photos and documents]. Melitopol: Vyd. bud. Melitopolskoi miskoi drukarni. 116 p. [in Ukrainian].
22. Grzega, J. (2022). Climatic Conditions and Lexis: Some Diachronic Notes on Weather-Related Words in English and Other European Languages. *Transactions of the philological society*. Vol. 120. Issue 2. P. 320–331 [in English].
23. Kupiszewski, W. (1969). *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego* [Meteorological vocabulary in dialects and history of the Polish language]. Wrocław. 168 p. [in Polish].
24. Oberlin, A. (2020). Weather, Metaphor, and the Lexicon: A Corpus Study of Medieval German. *Mediaevistik*. Vol. 33. P. 143–154 [in English].

Стаття надійшла до редколегії: 14.09.2022

Схвалено до друку: 25.11.2022